TARİHTE ve GÜNÜMÜZDE
ZEKÂT UYGULAMALARI

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

ISBN: 978-605-9519-56-4
Sertifika No: 17576

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 22
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 87

Kitabın Adı
Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları

Yayına Hazırlayanlar
Dr. İsmail KURT – Seyit Ali TÜZ
İslâmî İlimler Araştırma Vakfı

Koordinatör
Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN
Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Son Okuma
Doç. Dr. Necmettin KIZILKAYA
İstanbul Üniversitesi

Baskı ve Cilt:
ÇINAR MAT. ve YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Caddesi
Ata Han No:34 / 5 Bağcılar - İSTANBUL
Tel: 0212 628 96 00 - Faks: 0212 430 83 35
Sertifika No: 12683

1. Basım: İstanbul, Ağustos 2017/ 2000 adet basılmıştır.

© Her hakkı mahfuzdur.
İzin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.
Kaynak gösterilmek şartıyla iktibas edilebilir.

İletişim Adresi:
Ensar Neşriyat Tic. A. Ş.
Oruçreis Mah. 12. Sokak No: 40-42 Esenler/İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03-04 Faks: (0212) 438 42 04
www.ensarnesriyat.com.tr ensar@ensarnesriyat.com.tr

17

VERGİ, ZEKÂT YERİNE GEÇER Mİ?

Pehlül DÜZENLİ[*]

Bir sosyal görev olan verginin tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Kur'ân-ı Kerim'de zekât, sadaka, infak, ihsân gibi kelimelerle ifade edilen bu "vergi" türü, tarih boyu devletlerin ihtiyaçları ve toplumların ekonomik imkanlarına göre değişkenlik göstermiştir. İslâm hukuk tarihinde şer'î ve örfî şeklinde iki kısımda değerlendirilen bu vergiler zamanla bir kısım hukûkî / fıkhî tartışmalara da sebep olmuştur. Bu tartışmalardan birisi de İslâm'ın zekât emri ile devlete ödenen verginin birbirleriyle olan ilişkisidir: Zekât vergisi varken, devlet ayrıca yeni vergiler koyabilir mi? Devletin talep ettiği bu vergiler zekât gibi şer'î midir, yoksa örfî midir? Bir Müslüman her iki vergiyi de vermeli mi, birisini veriyorsa diğerinden muaf olabilir mi? İslâm'ın ilk yıllarından beri bu vb. hususlar İslâm hukukçuları arasında tartışılmış, farklı görüşler beyan edilmiştir. Bu tebliğde bu konulardan yalnızca "Vergi zekât yerine geçer mi?" problemi etrafındaki görüşler Osmanlı dönemi uygulamaları ışığında özetlenecek ve günümüz uygulamaları hakkında kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

İslâm Hukuk Tarihinde Vergi ve Çeşitleri

İslâm hukuk tarihinde iki türlü vergiden birisi olan şer'î vergiler zekât, sadaka, humus, öşür, harâc, cizye, sadaka-i fıtır, yemin kefaretleri, adaklar ve nafakalar (vâcibât) olmak üzere on çeşittir.[1] Temeli zekât, öşür, harac ve cizye olan bu vergiler Osmanlılar döneminde daha da genişletilerek şu tür vergiler de şer'î vergilerden

[*] Yrd. Doç.Dr.; Yalova Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi, erist67@yahoo.com

[1] es-Suğdî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, (thk: Salâhüddîn en-Nâhî), Beyrut, 1984, I, s. 165.

sayılmıştır: Dimos, sâlâriyye, basma akçesi, boyunduruk, ağalık, kulluk hakları, çift akçesi, timar sisteminin uygulanmadığı yerlerin eyâlât-i mümtâze vâridâtı, imaretler mâl-ı maktûu, gümrükler, madenler, emlâk-i emîriyye, emlâk-i mazbûta, hâsılât-ı mütenevvia, mukâtaat ve iltizâmât bedelâtı, selâmet akçesi, toprak bastı parası, çift parası, ağnam, kasaphâne, salhâne, serhâne, kellehâne, paçahâne bâclarıyla kelle, ayak, ciğer parası gibi vergiler ve âdet-i ağnâm, ondalık ağnâm, geçit, otlak, yaylak, kışlak, ağıl, dem, balta, serçin, derçin, zebhiyye, mürde bâcı, deve, camus, öküz, inek, at, ester, merkep, canavar, dönüm, zemin, çift, çiftbozan, tapu, âsiyâb, bahçe, bostan bağ, fevâkih, küvâre, kovan, penbe, harîr, şira, mücerred, raiyyet, bennâk, bâd-i hevâ, caba akçesi, arûs, ispenç, cürm ü cinâyet, ihtisap, yava ve kaçkun, beytü'l-mâl resimleri gibi resim ve harçlar. Bunlar düzenli bir şekilde tahsil edildiğinden zekât, öşür, harac ve cizye temel kavramları çerçevesine alınmış veya böyle yorumlanmıştır. Ebussuûd Efendi'nin, Osmanlı timar sisteminin ve hazine gelirlerinin temelini oluşturan bu vergileri şer'î perosedüre uygun şekilde açıkladığı dikkati çekmektedir. XVII. Yüzyılda bu tür vergilerin şer'î kategoriden çıkarıldığı ve "bid'at" olduğu gerekçesiyle yasaklandığı da vakidir.[2]

Örfî vergilere gelince Kur'ân-ı Kerim'de doğrudan vergiden (meks) söz eden bir âyet-i kerimeye rastlanmamaktadır. Kimi kaynaklarda "meks"in "bahs بخس" olduğu şeklindeki yorumları[3] esas alınırsa o zaman konu özellikle bir ticaret kavmi olan Medyen kavminin kıssasında geçmiş olmaktadır. Bu kavme yapılan nasihatlerden birisi de "*İnsanların mallarının değerlerini düşürmemek (bahs)*"tir.[4] Buna göre bu tür bir vergi Allah Teala tarafından yasaklanmış olmaktadır. Konuyla bağlantılı dile getirilen bir diğer âyet Lut kavmine yapılan "*Her yola otururak insanları tehdit etmeyin*" şeklindeki âyet-i kerimedir. "Meks" genelde şehirlerin girişlerinde bulunan tahsildârlar tarafından alındığından bu isim verilmiştir. Bu-

[2] Tabakoğlu, Ahmet, "Tekâlîf", *DİA*, XL, s. 336.

[3] Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, (nşr: Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî), Beyrut, ts., III, s. 23.

[4] el-Hud, 11/85.

na göre "meks"in yasaklandığı ikinci âyet el-A'râf 86. âyet-i kerimesi olmuş olur. Bu iki âyetin dışında haksız (bâtıl) yere insanların mallarının yenilmesinin yasaklayan[5] âyetler ile adâleti emredip zulmü yasaklayan[6] âyetler de konuyu yakından ilgilendiren diğer âyet-i kerimelerdir. Kur'ân-ı Kerim'de toplumsal ihtiyaçların giderilmesi için vergi (meks) yerine emir ve tavsiye edilen vergiler yıllık nisaba mâlik olanlardan alınan farz vergi "Zekât" ile ihtiyaç anlarında, ihtiyacın durumuna göre farz, vacip ve sünnet olmak üzere verilmesi emir ve tavsiye edilen "infâk",[7] "ihsân",[8] "sadaka"[9] ve "îtâ"dır.[10]

Birçok hadisinde infâk, ihsân, sadaka ve îtâ'ya teşvik eden Rasulullah'ın (s.a.v.) kimi hadislerinde "meks"i yasakladığı görülmektedir.[11] Sonraki dönemlerde ise İslâm devletlerinde zaman zaman ara verilse de genelde uygulanmış olan "meks"in fıkhî durumunun yanında zekât yerine geçip geçmeyeceği de dönemin fakihleri arasında tartışma konusu olmuştur. [12]

Osmanlı döneminde özellikle savaş yıllarında ihtiyaca göre daha çok hâne, aile, çift, ocak gibi bir esasa dayalı olarak vergi, resim ve harç adıyla alınan tekâlîf-i örfiye Tanzimat ve sonraki dönemlerde bazı değişikliklere uğramıştır. Sayısı doksan yediye kadar çıkan ve giderek olağan hâle gelen tekâlîf-i örfiyye genel tanımlaması altında avârız akçesi ve avârız türü vergiler, nüzûl, sürsat, iştirâ, asâkir-i bahriye, gabyâr, kendir, kereste, kömür, güherçile, menzil, mübâşiriyye, şüturbânân, tâyinât, kürekçi bedelleriyle kalyoncu ve tersane bedeliyyeleri gibi türler alıyordu. İmdâdiyye (imdâd-ı seferiye ve hazariye) vergileri ise XVII. Yüzyılın sonla-

---

[5] en-Nisa, 4/29.

[6] en-Nahl, 16/90.

[7] el-Bakara, 2/3; Âl-i İmrân, 3/92.

[8] en-Nahl, 1690.

[9] el-Ahzâb, 33/25.

[10] el-Bakara, 2/177.

[11] Bkz: Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *Kitabu'l-emvâl,* (thk: Muhammed Ammâre), Beyrut, 1989, s. 631-634.

[12] Kallek, Cengiz, "Meks", *DİA,* XXVIII, s. 584-588.

rında II. Viyana Kuşatması şartları altında önce kredi biçiminde konan, ardından vergiye dönüştürülen ve XVIII. Yüzyılın ilk yarısında Prut Savaşı esnasında savaş ve barış şartlarına göre farklılaştırılıp olağan hâle getirilen yükümlülüklerdi.[13]

Vergi Zekât Sayılır Mı?

Caiz olup olmadığı yönündeki tartışmalar bir yana, "Vergi zekât yerine geçer mi geçmez mi?" konusu da İslâm tarihinin ilk yıllarından beri üzerinde durulan, fakihler arasında farklı yorumlara sebep olan bir konu olmuştur. Kimine göre niyet edilse bile zekât yerine geçmez, kimine göre ise geçer.

Vergi'nin Zekât Yerine Geçmeyeceği Görüşü ve Gerekçeleri

Ebû Bekir el-A'meş (ö. 148/764),[14] Mâlikî fakihlerinden Ilîş (ö. 1299/1882)[15], Nasır el-Lakkânî[16], Şâfiîlerden İbn Hacer el-Heytemi (ö. 974/1567),[17] Hanefîlerden Meşeyâhu Belh[18] bu görüştedirler. Onlara göre zulmen alınan öşür ya da vergiler niyet edilse bile zekât yerine geçmez. Son dönem fakih ve müftülerinden Reşit Rıza.[19] Muhammed Ebû Zehre,[20] Karadâvî[21] Halil Günenç,[22] Hayrettin Karaman[23] ve Diyanet İşleri Başkanlığı da[24] vergi ile zekâtın

---

[13] Tabakoğlu, "Meks", *DİA,* XL, s. 336.

[14] el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*, (thk: Şuayb el-Arnavud), Dımaşk, 2009, I, s. 344.

[15] *Fethu'l-Aliyyi'l-mâlik fi'l-fetvâ alâ mezhebi'l-İmam Mâlik*, Beyrut, ts., I, 164.

[16] Uleyş, *Fethu'l-mâlik,* I, 164.

[17] *Tuhfetü'l-muhtâc,* Mısır, ts., III, 351.

[18] el-Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr,* (İbn Abidin haşiyesiyle birlikte), III, 215-216.

[19] Karadâvî, Yusuf, *Fıkhu'z-zekât,* Müessesetü'r-risâle, 1973, s. 1115.

[20] Karadâvî, *a.g.e.*, s. 1117.

[21] Aynı yer.

[22] *Günümüz Meselelerine Fetvâlar*, İstanbul, 1983, s. 84.

[23] http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0758.htm.

[24] http://www.haberturk.com/ramazan/haber/965807-kimlere-zekât-verilir.

birbirlerinden farklı konular olduğu, dolayısıyla birbirinin yerine geçmeyeceği görüşünü kabul etmişlerdir.

Verginin zekât yerine geçmeyeceğini ileri sürenlerin gerekçelerini şu şekilde özetleyebiliriz:

İbn Hacer el-Heytemî: Vergilerde, zekâtın tahakkuku için gerekler şartlar aranmadığı gibi, zekât ile vergi birbirinden farklı tabirlerdir. Haksız yere vergi toplamak, yol kesicinin gasbı gibidir. Yol kesenin gasbettiği mal zekâta sayılamayacağı gibi, aynı şekilde alınan vergiler de zekâta sayılamaz.[25]

Günümüz araştırmacılarından Karadâvî'ye göre geçmişte ve günümüzde "harac", "nevâib", "külfetü's-sultâniyye" gibi başlıklar alınan vergiler, zekâtın yanında zorunlu olarak alınması gereken vergilerdir. Bunlar zekâtın alternatifleri olmadıkları gibi, zekâtın gerekliliğini ortadan kaldırmaz, zekât yerine de sayılmaz.[26] Zekât memurlarının fakir kabul edilerek, onlara niyet ile vermenin cevazı yönündeki gerekçe de doğru değildir. Çünkü onlar haram işlemektedirler. Haram işleme niyetinde olana zekât verilmez.[27]

Vergi'nin Zekât Yerine Geçeceği Görüşü

Enes b. Mâlik "köprü girişlerinde verilen vergilerle öşürlerin, zekât olarak geçerli olabileceğini" beyan etmiş,[28] Hanbelî mezhebi fakihlerinden İbn Müflih (ö. 763/) bu görüşü tekrarlayarak doğruluğuna işaret etmiştir.[29] Atâ, Kûfe köprülerinde tahsil edilen vergilerin, yerlerine harcanmamasına rağmen zekât sayılabileceğini[30] ifade etmiştir.

---

[25] Karadâvî, *a.g.e.*, s. 1113.
[26] Karadâvî, *a.g.e.*, s. 1112.
[27] Karadâvî, *a.g.e.*, s. 135.
[28] İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, (thk: Şakir Zeyb Feyyâz), Mekke-i Mükerreme, 1982, II, 1145; Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *el-Emvâl*, s. 681.
[29] *Kitabu'l-furû*, (thk: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Riyad, 2003, IV, s. 297-298.
[30] İbn Zenceveyh, *a.g.e.*, s. 1146.

İbn Teymiyye kendisinden nakledilen bir görüşe göre vergilerin zekât yerine geçeceğini ifade etmiştir. Bir başka görüşünde ise bunun aksini söylemiştir.[31]

Zekât Yerine Geçmesini Şarta Bağlayanlar

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) "niyet" şartı ile yöneticilerin halktan zorla aldıkları verginin (galle) zekât yerine geçeceğini[32] ifade ederken, Hanbelî mezhebinden İbn Teymiyye (ö. 728/1328), devlet başkanının âdil olup, aldığı öşür vb. vergileri şer'î harcama yerlerine harcıyorsa bunlar âlimlerin ittifakı ile aynı zamanda şer'î öşür ve zekât yerine geçer; yönetici zalim olup, zekât ve öşür vergilerini yerlerine harcamıyorsa o zaman onlara verilmemesi gerekir. Zor kullanarak alıyorsa, ödenmediği takdirde Müslümana zarar verecekse bu durumda da âlimlerin çoğunluğuna göre verdiği öşür ve zekât yine şer'î öşür ve zekât yerine geçer.[33]

Hanefî mezhebindeki görüşlerin hemen bütünü Şemsüleimme es-Serahsî'nin (483/1090 (?)) görüşünü tekrar etmişlerdir. es-Serahsî, zekâta niyet edilmesi hâlinde geçerli olacağını söylemiştir.[34] Tahir b. Ahmed Abdirreşid el-Buhârî (ö.542/1147)[35], Kadıhân, (ö. 592/1196)[36], Mevsılî (ö. 683/1284)[37], İbn Şihne (ö. 815/1412)[38], Bezzâziye (ö. 827/1424)[39], Kâsânî (Kîle tabiriyle) (ö. 587/1191)[40], et-Timurtaşî, Muhammed b. Abdullah (1006/1598)[41] ve el-Haskefî (ö. 1088/1677) bu görüşü nakledenlerdendir. Haskefî ve İbn Abidin ayrıca Şemsü'l-eimme es-Serahsî'nin el-Mebsût'undan

---

[31] Karadâvî, *a.g.e.*, s. 1112.

[32] er-Ruheybânî, Mustafa es-Suyûtî, *Metâlibü üli'n-nühâ fî şerhi Gâeti'l-müntehâ,* el-Mektebü'l-İslâmî, ts., II, 133; Karadâvî, *a.g.e.*, s. 1112.

[33] *Mecmûatü'l-fetâvâ*, Mansûra, 2005, XXV, s. 50.

[34] el-Mevsılî, *el-İhtiyar,* c. I, 344.

[35] *Hulâsatü'l-fetâvâ*, İst. Mft. Ktp., 31/1, vr. 23a.

[36] *Fetâvâ*, İst. Mft. Ktp., 59, vr. 75b.

[37] *el-İhtiyâr*, I, 344.

[38] *İkdü'l-fevâid Şerhu Manzûmetü'n-nesefiyye*, İst. Mft. Ktp., 99, vr. 37a.

[39] *el-Fetâvâ,*

[40] *Bedâiu's-sanâi fî tertîbi'ş-şerâi*, Beyrut, 1986, II, 36.

[41] *Minehu'l-Gaffâr Şerhu Tenvîri'l-ebsâr*,

şöyle bir görüş de nakletmişlerdir: Vergi memurları esasen, ihtiyaç sahibi fakir kişilerdir. Vergiyi verirken onların şahıslarına niyet ederek vermek, fakire vermek gibidir.[42]

İbn Âbidîn ise nakillerden sonra kişisel yorumunu da yapmıştır ki şöyledir: Vergi memurları (mekkâs) esasen öşür almakla görevlidirler (aşşâr), ancak günümüzde haksız yere insanların mallarına el koymaktadırlar. Bu tür kişilere verilen vergiler Bezzâziye'de ifade edildiği üzere zekât yerine geçmez. Vergiyi verme esnasında zekâta niyet edilse, geçerli olup olmayacağı hususu "musâdere" yoluyla alınan malların fıkhî hükmî gibi ihtilâflıdır. Müteahhir fakihler bunun zekât yerine geçeceğini ifade etmekle birlikte, sahih ve müftâ bih olan görüşe göre geçmez.[43]

Osmanlı müftüleri de, önceki Hanefî fakihlerinin yaptıkları gibi, fetvâların nakillerinde her iki görüşü nakletmiş, ancak es-Serahsî'nin görüşüne göre fetvâ vermişlerdir ki Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574),[44] Muhammed b. Abdullah el-Gazzî et-Timurtâşî (ö. 1006/1598)[45], Şeyhülislâm Hocazâde Esad Efendi (ö. 1034/1625) [46] , Şeyhülislâm Zekeriyyazâde Yahya Efendi, (ö. 1053/1643),[47] Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi (ö. 1103/1692),[48] Şeyhülislâm Minkarizâde Yahya Efendi (ö.1088/1677),[49] Şeyhülislâm Menteşizâde Abdurrahim Efendi (ö. 1128/1716),[50] Kayseri Müftüsü Şeyh Hüsrevzâde Mustafa Rıfkı b. İbrahim(ö.1145/1732 civarı)[51] ve

---

[42] *Hâşiye,* III, 216.

[43] *Haşiyetü Reddi'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr,* (thk: Adil Ahmed Abdülmevcud-Ali Muhammed Muavvaz), Riyad, 2003, III, s. 216.

[44] *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef., 1097, vr. 70b.

[45] *Muinü'l-müftî alâ Cevâbi'l-müsteftî,*İst. Mft. Ktp., 313, vr. 43b.

[46] *Fetâvâ-yı Es'adiyye,* Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef., 157/1, vr. 3a.

[47] *Fetâvâ-yı Yahya Efendi,* Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef., 1087, vr. 5b.

[48] *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef., 1065, vr. 7b.

[49] *Fetâvâ-yı Atâullah Efendi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef., 920, vr. 13a.

[50] *Fetâvâ-yı Abdurrahim*, İst. Mft. Ktp., 136/1, vr. 60b.

[51] *Kurasatü'l-fıkhiyye fukahetü'r-rıfkiyye,* İst. Mft. Ktp., 290, vr. 12b.

Erzurum Müftüsü İbrahim Edhem Efendi (ö. 1262/1845 sonrası.)[52] bu yönde fetvâ verenlerdendir.

Sonuç

Buraya kadar özetle sunmaya çalıştığımız görüşlerden, verginin zekât yerine geçeceğini ileri süren görüşler, Karadâvî'nin ifadesiyle, Müslümanlar için bir "kolaylık (tahfîf), rahatlık (terhîs) ve onları zulümden korumak" amacına yönelik olmuştur.[53]

Verginin zekât yerine geçmeyeceğini ileri süren görüşlerin temel gerekçeleri de özetle:

1- Her iki konunun kavram, şart, şekil ve amaçlarının birbirlerinden farklı oldukları, dolayısıyla birbirlerinin yerini tutmayacakları;

2- Verginin toplama ve dağıtım organizesini yapan devletin İslâm devleti olmaması,

3- Bazı âyet ve hadislerde yasaklanmış olması,

4- Verginin zekâtın yerine geçmesi hâlinde, İslâm'ın esaslarından birisi olan zekât ibadetinin zamanla unutulmaya ve önemini kaybetmeye sebep olacağı endişesidir.

Bu dört temel gerekçeden ilk üçü için fıkhî çözümler bulunabilirse de, dördüncü gerekçe için aynı şeyin söylenmesi oldukça güç gözükmektedir. Çünkü Rasulullah (s.a.v.) zamanında toplumun ve devletin temel ihtiyaçları için "infak" ve "sadaka" adıyla yardımlar toplanmış ancak bunların yapıldığı dönemlerde, bunları yeterli görerek zekâtın verilmeyebileceği şeklinde bir yorum ve uygulamaya henüz rastlanmamıştır. Ayrıca dinin devam ve bekasının korunması, insanların dünyevî zaruret ve ihtiyaçlarının korunmasından, makâsıd felsefesi açısından da önce gelmektedir. Dolayısıyla dinin temel esaslarından olan zekât ibadetinin korunabilmesi için, kimi dünyevî zararlara katlanmak gerekecek; sosyal bir görev olan verginin verilmesi yanında, dinî bir görev olan zekâtın da ayrıca verilmesi daha uygun olacaktır.

---

[52] *Nehriyyetü'l-fetâvâ*, İst. Ünv. Ktp., Nadir Eserler, 1590, vr. 21a.

[53] *Fıkhu'z-zekât*, 1112.